

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Hoe competent in burgerschap zijn leerlingen in het VMBO?

Geboers, E.; Admiraal, W.; Geijssel, F.; ten Dam, G.

Publication date

2010

Document Version

Final published version

Published in

Scholen voor burgerschap: naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Geboers, E., Admiraal, W., Geijssel, F., & ten Dam, G. (2010). Hoe competent in burgerschap zijn leerlingen in het VMBO? In J. Peschar, H. Hooghoff, A. B. Dijkstra, & G. T. M. ten Dam (Eds.), *Scholen voor burgerschap: naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs* (pp. 181-201). (OOMO-reeks). Garant.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

oomo-reeks

De oomo-reeks is een uitgave van de Vereniging ter bevordering van sociologisch onderzoek en theorievorming naar de relatie tussen Onderwijs en Maatschappelijke Omgeving (oomo) en de divisie Onderwijs en Samenleving binnen de vor, de Nederlandse Vereniging voor Onderwijsresearch.

In de oomo-reeks verschijnen publicaties die voor de realisering van de doelstellingen van de Vereniging van belang zijn vanuit het gezichtspunt van theorie, onderzoek en beleid.

Website: www.vor.nl

Redactie:

Prof. dr. R.J. Bosker (Rijksuniversiteit Groningen)
Dr. M.H. Bosman (Rijksuniversiteit Groningen)
Prof. dr. M.J. de Jong (Erasmus Universiteit Rotterdam!
Roosevelt Academy Middelburg)
Prof. Dr. G.W. Meijnen (Universiteit van Amsterdam)
Prof. Dr. P.J.C. Sleegers (Universiteit Twente)

Het auteursrecht en de verantwoordelijkheid voor de teksten in deze bundel berust bij de auteurs en geven niet noodzakelijkerwijs de mening van individuele leden of institutionele partners van de Alliantie Scholenpanels Burgerschap weer.

Al het mogelijke werd gedaan om de informatie in dit boek zo juist en actueel te maken als kan. Auteurs of uitgever kunnen niet verantwoordelijk gesteld worden voor mogelijke nadelen die lezers door eventuele onvolkomenheden in het boek zouden kunnen ondervinden.

J. Peschar, H. Hooghoff, A.B. Dijkstra
& G.T.M. ten Dam (Red.)

Scholen voor burgerschap

Naar een kennisbasis voor burgerschapsonderwijs

Garant

Antwerpen-Apeldoorn

Hoe competent in burgerschap zijn leerlingen in het vmbo?

Ellen Geboers, Wilfried Admiraal, Femke Geijssel & Geert ten Dam

8.1. Inleiding

In veel Europese landen heeft burgerschap een plaats gekregen in het onderwijs, vaak als wettelijke verplichting. Ook Nederlandse scholen zijn vanaf 2006 verplicht een aanbod op burgerschap te verzorgen. Ze zijn daarbij vrij een eigen invulling aan burgerschap te geven en een eigen onderwijsaanpak te ontwikkelen. Door scholen wordt vooral gewerkt aan de sociale vaardigheden van leerlingen, en aan het leren van omgangsregels en basiswaarden (Inspectie van het Onderwijs, 2010). ‘Goed burgerschap’ reikt echter verder dan pro-sociaal gedrag. In een democratische samenleving moeten burgers niet alleen op sociaal verantwoorde wijze kunnen participeren in de gemeenschap, ze moeten ook in staat zijn verschillende perspectieven op hun waarde te schatten, veranderstrategieën te onderzoeken, te reflecteren op zaken als rechtvaardigheid en (on)gelijkheid, en actief deel te nemen aan de samenleving (Westheimer, 2008). Aan deze meer kritische aspecten van burgerschap wordt door scholen nog relatief weinig aandacht besteed.

In deze bijdrage staat de vraag centraal ‘hoe deskundig in burgerschap’ leerlingen in het vmbo zijn. Over welke burgerschapscompetenties beschikken ze? Welke aspecten van het brede begrip burgerschap beheersen ze in meer of mindere mate? Zien we verschillen tussen leerlingen? Burgerschap betreft bij uitstek een domein waarover jongeren niet alleen op school leren; jongeren leren burgerschap ook in het dagelijkse leven. Door verschillende auteurs is er op gewe-

zen dat de school vooral een rol zou moeten spelen in het stimuleren van de competenties van leerlingen om op een kritische, 'eigen-wijze' deel te nemen aan de maatschappij (Ten Dam & Volman, 2004; Lawy & Biesta, 2006). Ideaal gezien is de school de plaats waar jongeren juist dit type burgerschapscompetenties kunnen leren. Op school kunnen jongeren van een afstand kijken naar de wereld waarin ze leven en naar het eigen handelen daarin. Ze kunnen daar over praten met elkaar in de klas, verschillende perspectieven verkennen, enzo-voorts, zonder dat direct de orde van de dag overheerst en er onmiddellijk consequenties zijn verbonden aan die verkenningen. Juist deze 'pedagogische ruimte' maakt dat de school als geen andere instantie in staat is jongeren aan te zetten tot reflectie op de ervaringen die ze – binnen en buiten de school – met burgerschap opdoen. In dit hoofdstuk over de burgerschapscompetenties van leerlingen in het vmbo besteden we dan ook expliciet aandacht aan de kritische en reflectieve kant van burgerschap.

8.2. Methode

Onderzochte scholen en leerlingen

Het Scholenpanel Burgerschap vmbo is opgericht in 2007 in het kader van de Alliantie Burgerschap (zie eerdere hoofdstukken). Dit vmbo-panel bestaat uit twaalf scholen die zijn gelegen in de provincies Noord-Holland (2), Zuid-Holland (3), Utrecht (1), Flevoland (3), Overijssel (1), Gelderland (1) en Noord-Brabant (1). Alle deelnemende vmbo-scholen maken deel uit van grotere scholengemeenschappen of colleges. Acht vmbo-scholen zijn georganiseerd als zelfstandige afdelingen met in veel gevallen een eigen locatie en op vier scholen is sprake van een gezamenlijke onderwijsorganisatie met havo/vwo. In het panel zijn alle vier de leerwegen van het vmbo vertegenwoordigd.

Tussen 2007 en 2010 is een cohort van ongeveer 1.800 leerlingen gevolgd. De leerlingen vulden tijdens hun eerste drie leerjaren (november 2007, april 2009 en april 2010) de vragenlijst Burgerschapscompetenties in. Daarnaast is in het eerste schooljaar 2007/8 de vragenlijst ook afgenomen bij de leerlingen die toen in leerjaar 3 zaten (eveneens ongeveer 1800 leerlingen). Deze meting bij cohort 2005 vormt een vergelijkingsgroep.

Vragenlijst burgerschapscompetenties

Om de burgerschapscompetenties van leerlingen te meten is gebruik gemaakt van de vragenlijst Burgerschapscompetenties (Ten Dam, Geijssel, Reumerman, & Ledoux, 2010). In deze vragenlijst komen de componenten attitudes, vaardigheden, reflecties en kennis op het gebied van burgerschap aan de orde. De attitude-, vaardigheids-, reflectie- en kennisschalen hebben betrekking op vier verschillende sociale taken die exemplarisch zijn voor burgerschap van jongeren in de leeftijd van elf tot zestien jaar: democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen, omgaan met conflicten en omgaan met verschillen. De uiteindelijke vragenlijst bestaat uit 94 items, verdeeld over zeventien schalen (voor een uitgebreide verantwoording van het meetinstrument, zie Ten Dam e.a., 2010).

De burgerschapsattituden en -vaardigheden worden gemeten aan de hand van vragen waarbij leerlingen op een vierpuntschaal aangeven in hoeverre een bepaalde uitspraak op hen van toepassing is. Reflectie wordt gemeten met vragen waarbij leerlingen op een vierpuntschaal aangeven in welke mate zij nadenken over bepaalde onderwerpen. Burgerschapskennis wordt gemeten door middel van meerkeuzevragen: de leerlingen kiezen het beste antwoord uit drie antwoordopties. De gegevens over deze kennisschalen zijn daardoor – na bewerking – dichotoom van karakter: een kennisvraag is goed (1) of fout (0) beantwoord.

In de vragenlijst zijn tevens vragen opgenomen over de achtergrondkenmerken van de leerling, zoals sekse (jongen en meisje), herkomst van de leerling (autochtoon en allochtoon, gebaseerd op het geboorteland van moeder) en de sociaaleconomische status (SES) van het gezin (laag, midden en hoog, gebaseerd op het opleidingsniveau van de vader). Ook zijn er vragen opgenomen over de deelname van leerlingen aan verschillende maatschappelijke activiteiten (scouting, multiculturele organisatie, mensenrechtenorganisatie, milieuorganisatie, jeugdafdeling van een politieke partij, religieuze gemeenschap, en vrijwilligerswerk) en deelname aan schoolse activiteiten (leerlingenraad, schoolkrant, klassenvertegenwoordiger, conflictbemiddelaar, en organisatie van schoolactiviteiten). Leerlingen konden voor iedere activiteit aangeven of zij hier wel (1) of niet (0) aan deelnemen. Daarenboven zijn er vragen opgenomen over het nieuws, waarbij

leerlingen op een vierpuntschaal (nooit (0) tot vaak (4)) konden aangeven hoe vaak zij krantenartikelen lezen (in Nederland of uit andere landen) en het nieuws op radio en televisie volgen. Ten slotte bevat de vragenlijst Burgerschapscompetenties vragen over het schoolklimaat, waarbij leerlingen op een vierpuntschaal (helemaal niet (0) tot helemaal wel (4)) hun oordeel konden geven over de relatie tussen docenten en leerlingen, over de relatie tussen leerlingen onderling en over het sociale gedrag van de leerlingen op hun school.

Analyses

Om inzicht te krijgen in de burgerschapscompetenties van leerlingen in de twee cohorten is beschrijvende statistiek toegepast, voor elk van de zeventien schalen op elk van de vier metingen. Vervolgens zijn verschillen tussen leerlingen nagegaan die verband houden met hun achtergrondkenmerken (sekse, herkomst en SES), hun maatschappelijke participatie, hun schoolparticipatie, hun nieuwsconsumptie en het schoolklimaat. We presenteren deze verschillen voor de leerlingen uit cohort 2007 in hun derde leerjaar (2009/10). Alleen als er opvallende verschillen zijn met hun eerste leerjaar (2007/8) vermelden we deze. Verschillen tussen groepen leerlingen zijn getoetst met t-tests of eenwegvariantie-analyses; samenhang is geanalyseerd aan de hand van correlaties. Ten slotte zijn alle variabelen per sociale taak in multivariate variantieanalyses opgenomen. De resultaten van deze vier analyses (één voor elke sociale taak) voor leerlingen uit cohort 2007 in hun derde leerjaar worden aan het eind van het resultaatparagraaf gepresenteerd.

Bij alle toetsen op verschillen of samenhang presenteren we uitsluitend die significante resultaten met een effectgrootte van minimaal 0,20 (Cohens *f*; klein effect). Middelmattige effecten (Cohens *f*) liggen rond 0,30 en grote effecten rond 0,50 of hoger. Effectgroottes kleiner dan 0,20 beschouwen we als niet relevant vanwege het grote aantal leerlingen dat de vragenlijst heeft ingevuld.¹⁵

15 Hierdoor zijn immers ook zeer kleine verschillen significant bij een significantieniveau van vijf procent.

8.3. Resultaten

Burgerschapscompetenties van leerlingen in het vmbo

In Tabel 1 worden de gemiddelde scores van de leerlingen op de attitude-, vaardigheden-, reflectie- en kennisschalen weergegeven per sociale taak voor elk van de vier meetmomenten.

Tabel 1. Gemiddelden en standaarddeviaties (tussen haakjes) van de vragenlijst Burgerschapscompetenties, per sociale taak en per meetmoment

		Leerjaar 1 2007/8	Leerjaar 2 2008/9	Leerjaar 3 2009/10	Leerjaar 3 2007/8
		N=1.816	N=1.545	N=1.785	N=1.808
Schalen		Gem. (st. dev)	Gem. (st. dev)	Gem. (st. dev)	Gem. (st. dev)
Democratisch handelen	Attituden (ieders stem willen horen)	3,36 (0,52)	3,24 (0,56)	3,23 (0,53)	3,28 (0,53)
	Attituden (kritische bijdrage willen leveren)	2,69 (0,69)	2,50 (0,70)	2,47 (0,67)	2,54 (0,68)
	Vaardigheden (opkomen voor eigen mening)	3,18 (0,57)	3,15 (0,59)	3,15 (0,60)	3,14 (0,60)
	Vaardigheden (luisteren naar mening van anderen)	3,11 (0,60)	2,96 (0,60)	2,93 (0,55)	2,97 (0,57)
	Reflectie	2,45 (0,68)	2,28 (0,70)	2,11 (0,69)	2,12 (0,64)
Maatschappelijk verantwoord handelen	Kennis	0,69 (0,22)	0,70 (0,25)	0,76 (0,25)	0,78 (0,24)
	Attituden	3,08 (0,52)	2,91 (0,53)	2,84 (0,50)	2,85 (0,52)
	Vaardigheden	3,09 (0,60)	2,97 (0,53)	2,92 (0,53)	2,91 (0,53)
	Reflectie	2,24 (0,72)	2,09 (0,74)	1,93 (0,72)	1,91 (0,68)
Omgaan met conflicten	Kennis	0,63 (0,20)	0,70 (0,25)	0,72 (0,25)	0,72 (0,25)
	Attituden	2,94 (0,55)	2,79 (0,59)	2,73 (0,59)	2,70 (0,60)
	Vaardigheden	3,09 (0,60)	2,97 (0,53)	2,92 (0,53)	2,91 (0,53)
	Reflectie	2,54 (0,71)	2,45 (0,72)	2,38 (0,75)	2,36 (0,72)
Omgaan met verschillen	Kennis	0,62 (0,26)	0,57 (0,27)	0,60 (0,27)	0,60 (0,26)
	Attituden	2,89 (0,64)	2,70 (0,71)	2,63 (0,68)	2,66 (0,73)
	Vaardigheden	3,10 (0,53)	3,07 (0,53)	3,10 (0,51)	3,05 (0,52)
	Reflectie	2,17 (0,73)	2,07 (0,73)	1,90 (0,72)	1,94 (0,68)
	Kennis	0,67 (0,25)	0,71 (0,26)	0,77 (0,27)	0,78 (0,25)

Tabel 2. Gemiddelde scores voor significante verschillen in de burgerschapscompetenties met een effectgrootte (Cohens f) van minimaal 0,20 (klein effect).

	Democratisch handelen				Maatschappelijk ver- antwoord handelen			Omgaan met conflicten			Omgaan met verschillen			
	Attituden (ieders stem wil- len horen)	Attituden (kritische bij- drage willen leveren)	Vaardigheden (opkomen voor eigen mening)	Vaardigheden (luisteren naar mening van anderen)	Reflectie	Kennis	Attituden	Vaardigheden	Reflectie	Kennis	Attituden	Vaardigheden	Reflectie	Kennis
Achtergrondkenmerken							2,73	2,82	2,82	,54	2,49			
Sekse	J						2,97	3,04	3,04	,67	2,80			
Herkomst	M				2,01									
	Aut				2,39									
	All													
	H													
	M													
	M													
	L													
	L													
Maatschappelijke participatie														
Scouting	1													,58
	0													,82
Multiculturele organisatie	1				2,54			2,44						2,37
	0				2,08			1,85						,82
Mensenrechten organisatie	1							2,42						2,34
	0							1,85						,57
	0													,82

Milieuorganisatie	1							2,38							,47	2,36	,64
	0							1,84							,64	1,92	,82
Politieke partij	1							2,49	,56						,39	2,47	,50
	0							1,84	,74						,64	1,91	,82
Religieuze gemeenschap	1				2,77			2,21									
	0							1,83									
Vereniging	1																
	0																
Vrijwilligerswerk	1							2,25									
	0							1,84									
Schoolparticipatie																	
Leerlingenraad	1							2,48	,54								
	0				2,54			1,85	,75								
Schoolkrant	1				2,08												
	0							,55									
Klassenvertegenwoordiger	1							,75									
	0							2,43	,54								
Conflict- bemiddelaar	1							1,86	,75								
	0							2,44	,51								
Schoolactiviteiten organiseren	1							1,86	,75								
	0																

Voor de vetgedrukte gemiddelden geldt een middelgroot effect (Cohens f van minimaal 0,30); voor de andere gemiddelden geldt een klein effect.

Uit tabel 1 komt naar voren dat attitude-, vaardigheids- en reflectie-scores van leerjaar 1 (2007/8) naar leerjaar 3 (2009/10) over het algemeen in waarde afnemen. Ook blijkt dat de leerlingen van leerjaar 3 in schooljaar 2007-2008 (de vergelijkingsgroep) een nagenoeg even hoge score behalen op deze schalen als de leerlingen in leerjaar 3 van schooljaar 2009-2010. Bij kennis zien we het omgekeerde: leerlingen verwerven in de loop van de leerjaren steeds meer burgerschapskennis ten aanzien van alle vier de sociale taken.

Kijken we alleen naar de sociale taken, dan zien we dat leerlingen voor de sociale taak democratisch handelen over het algemeen de hoogste score behalen. Een uitzondering hierop wordt gevormd door het (attitude) aspect 'een kritische bijdrage willen leveren'. De laagste scores worden in het algemeen behaald op de sociale taken omgaan met conflicten en omgaan met verschillen (deze verschillen zijn significant bij een significantieniveau van 5%).

Als we inzoomen op de burgerschapsattituden van leerlingen, dan valt op dat leerlingen in beide cohorten en in elk leerjaar significant het hoogst scoren op het eerste attitudeaspect van democratisch handelen (ieders stem willen horen). Ook de attitudescores op de sociale taak maatschappelijk verantwoord handelen zijn relatief hoog: hoger dan bij de sociale taken omgaan met conflicten en omgaan met verschillen. Als het echter gaat om het willen leveren van een kritische bijdrage (het tweede attitudeaspect van democratisch handelen), dan zijn de scores van de leerlingen in alle leerjaren het laagst.

Wat betreft de burgerschapsvaardigheden van leerlingen zijn er weinig verschillen tussen de sociale taken. In beide cohorten en in elk leerjaar scoren de leerlingen significant hoger op de eerste vaardigheidsschaal van democratisch handelen (opkomen voor eigen mening) dan op de andere vaardigheidsschalen. Opvallend is bovendien dat de scores op het tweede vaardigheidsaspect van democratisch handelen (luisteren naar de mening van anderen) nagenoeg constant blijven over de leerjaren heen.

Ten aanzien van de reflectie valt op dat leerlingen op deze component van burgerschap de laagste scores laten zien, ongeacht de sociale taak. Daarbij geldt dat de leerlingen in beide cohorten en in elk leerjaar een significant hogere score behalen op reflectie over omgaan met conflicten dan op de andere sociale taken.

Zoals vermeld, nemen de kennisscores in de drie opvolgende leer-

jaren toe, in tegenstelling tot de scores op attitudes, vaardigheden en reflectie. Daarbij is de burgerschapskennis van leerlingen over omgaan met conflicten in beide cohorten en in elk leerjaar significant lager dan kennis over de andere sociale taken.

Verschillen tussen jongens en meisjes

Uit eerder onderzoek (Ledoux, Geijssel, Reumerman, & Ten Dam, 2011)¹⁶ komt naar voren dat meisjes een hogere score behalen dan jongens op vrijwel alle schalen van de vragenlijst Burgerschapscompetenties (ongeacht het cognitieve niveau van de leerling). De resultaten van dit onderzoek naar leerlingen in het vmbo laten daarentegen zien dat 'slechts' op vijf schalen meisjes een duidelijk hogere score behalen dan jongens (Tabel 2). Het betreft hier hun attitudes ten aanzien van maatschappelijk verantwoord handelen en omgaan met verschillen, hun vaardigheden ten aanzien van maatschappelijk verantwoord handelen en omgaan met conflicten en hun burgerschapskennis over omgaan met conflicten. De grootte van deze effecten (Cohens *f*) zijn klein en liggen tussen 0,23 en 0,29. In vergelijking met de resultaten van het COOL-onderzoek vinden wij in deze t-testen dus relatief weinig sekseverschillen in burgerschapscompetenties van leerlingen die deel uitmaken van de scholenpanels vmbo.

Verschillen tussen autochtone en allochtone leerlingen

Tabel 2 laat enkele verschillen zien tussen autochtone en allochtone leerlingen (onderscheiden op basis van het geboorteland van de moeder) in burgerschapscompetenties. Allochtone leerlingen behalen een hogere score dan autochtone leerlingen op reflectie over democratisch handelen en attitudes ten aanzien van omgaan met verschillen. In beide gevallen gaat het om een klein effect (resp. Cohens *f* van 0,24 en 0,29). Al met al verschillen in de panelscholen de vmbo-leerlingen van een verschillende herkomst dus weinig van elkaar wat betreft hun burgerschapscompetenties. Ook hierbij geldt dat het COOL-onderzoek meer verschillen laat zien (Ledoux e.a., 2011).

¹⁶ Het betreft hier onderzoek naar burgerschapscompetenties dat is ingebed in een grootschalig cohort onderzoek bij leerlingen van de laagste klassen in het primair onderwijs tot de middelste klassen van het voortgezet onderwijs: het Cohort Onderzoek Onderwijsloopbanen (COOL⁵⁻¹⁰), waarvan de eerste meting is uitgevoerd in het voorjaar van 2008.

Verschillen tussen leerlingen met een verschillende sociaaleconomische status

Tussen leerlingen van een verschillende sociaaleconomische status (ingedeeld in laag, midden en hoog op basis van opleiding vader) zien we (net als in het eerder vermelde COOL-onderzoek) nauwelijks verschillen wat betreft burgerschapscompetenties. Er doen zich wel een paar significante verschillen voor: alleen in het eerste leerjaar behalen leerlingen met een lage sociaaleconomische status een hogere score op vrijwel alle attitude-, vaardigheids- en reflectieschalen en een lagere score op de kennisschalen. In het derde leerjaar behalen leerlingen met een hoge sociaaleconomische status in bijna alle gevallen hogere scores. Maar de effectgroottes overstijgen het door ons gestelde minimum niet (Cohens $f = 0,20$ of meer) en staan dus niet vermeld in Tabel 2.

Samenhang met maatschappelijke participatie

We zien een duidelijke samenhang tussen activiteiten van leerlingen die te maken hebben met hun maatschappelijke participatie enerzijds en hun burgerschapscompetenties anderzijds (zie Tabel 2). Leerlingen die maatschappelijk actief zijn, hebben in vergelijking met de andere leerlingen een hogere score op de attitude-, en vooral de reflectieschalen. Opvallend is echter dat deze leerlingen daarentegen een lagere score hebben ten aanzien van burgerschapskennis.

Leerlingen die deelnemen aan een (multi)culturele organisatie reflecteren naar eigen zeggen meer op burgerschapsonderwerpen betreffende de sociale taak democratisch handelen (Cohens $f = 0,21$, klein effect). Leerlingen die deelnemen aan (multi)culturele organisatie, aan een mensenrechtenorganisatie, aan een milieuorganisatie of aan een jeugdafdeling van een politieke partij, reflecteren naar eigen zeggen meer op maatschappelijk verantwoord handelen (Cohens f tussen $0,25$ en $0,26$, kleine effecten) en omgaan met verschillen (Cohens f tussen $0,20$ en $0,23$, kleine effecten) dan de andere leerlingen. Daarboven reflecteren leerlingen die iets doen met een religieuze gemeenschap of vrijwilligerswerk verrichten, meer over burgerschapsonderwerpen betreffende de sociale taak maatschappelijk verantwoord handelen dan de andere leerlingen (resp. Cohens f van $0,20$ en $0,22$, kleine effecten).

Tabel 3. Significante correlaties tussen nieuwsconsumptie van leerlingen en het schoolklimaat enerzijds met de schalen van de vragenlijst Burgerschapscompetenties anderzijds, met alleen effectgroottes (Cohens f) van minimaal $0,20$ (klein effect)

	Democratisch handelen			Maatschappelijk verantwoord handelen			Omgaan met conflicten			Omgaan met verschillen				
	Attituden (Ieders stem willen horen)	Attituden (Kritische bijdrage willen leveren)	Attituden (Opkomen voor eigen mening)	Vaardigheden (Iusteren naar mening van anderen)	Reflectie	Kennis	Attituden	Vaardigheden	Reflectie	Kennis	Attituden	Vaardigheden	Reflectie	Kennis
Nieuwsconsumptie														
Krantenartikelen Nederland	,33	,24		,22										,23
Krantenartikelen andere landen	,37	,30		,29					,19		,23			,28
Nieuws tv	,35	,19		,20	,23		,20	,19	,24		,20	,21		,23
Nieuws radio	,22	,23		,23										,23
Schoolklimaat														
Relatie docent-leerling	,21	,20	,31	,22			,30	0,32						,29
Relatie leerlingen onderling														
Leerlingsgedrag							,24	,27	,23	,23	,24	,20	,20	,20

Voor vetgedrukte correlaties geldt een middelgroot effect (Cohens f van minimaal $0,30$); voor de andere correlaties geldt een klein effect.

Voor burgerschapskennis geldt veelal het omgekeerde: leerlingen die deelnemen aan maatschappelijke activiteiten behalen een lagere score dan de andere leerlingen. Leerlingen die lid zijn van scouting, een (multi)culturele organisatie, een mensenrechtenorganisatie, een milieuorganisatie of de jeugdafdeling van een politieke partij hebben minder kennis over democratie (Cohens f tussen 0,28 en 0,34, klein tot middelmatig effect), minder kennis over maatschappelijk verantwoord handelen (Cohens f tussen 0,21 en 0,26, kleine effecten), minder kennis over omgaan met conflicten (Cohens f tussen 0,20 en 0,26, kleine effecten) en minder kennis over omgaan met verschillen (Cohens f tussen 0,28 en 0,36, kleine tot middelgrote effecten) dan andere leerlingen.

Relatie met schoolparticipatie

De componenten kennis en reflectie van de burgerschapscompetenties van leerlingen hangen eveneens samen met de deelname aan schoolactiviteiten (zie Tabel 2).

Leerlingen die deelnemen aan een leerlingenraad en leerlingen die klassenvertegenwoordiger zijn (geweest), reflecteren meer op burgerschapsonderwerpen op het gebied van zowel democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen als omgaan met verschillen (in alle gevallen kleine effecten, Cohens f tussen 0,20 en 0,28) dan andere leerlingen. Daarenboven reflecteren leerlingen die op hun school conflictbemiddelaar zijn (geweest) meer op onderwerpen die we hebben gerangschikt onder de sociale taak maatschappelijk verantwoord handelen (klein effect, Cohens f van 0,22). Het actief invulling geven aan democratisch handelen door leerlingen lijkt dus bij te dragen aan de reflectieve burgerschapscompetenties.

Wat betreft burgerschapskennis blijkt dat leerlingen die lid zijn van een leerlingenraad, die een schoolkrant maken, of die klassenvertegenwoordiger of conflictbemiddelaar zijn (geweest) – op één uitzondering na – minder kennis hebben op het gebied van de sociale taken democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen, omgaan met conflicten en omgaan met verschillen (kleine tot middelgrote effecten; Cohens f tussen 0,24 en 0,37). Het zelf organiseren van schoolactiviteiten lijkt niet te zijn gerelateerd aan de burgerschapskennis van leerlingen zoals gemeten in de vragenlijst.

Relatie met het volgen van het nieuws door leerlingen en het schoolklimaat

Uit Tabel 3 komt naar voren dat over het algemeen de burgerschapscompetenties van leerlingen in het vmbo positief samenhangen met de mate waarin leerlingen het nieuws volgen en met het klimaat op school.

De mate waarin leerlingen met het nieuws in de krant, op radio of tv volgen, hangt samen met de onderscheiden componenten van burgerschap op het terrein van alle sociale taken. Vooral het lezen van krantenartikelen die gaan over andere landen dan Nederland en het volgen van het nieuws op tv, blijken ertoe te doen. Naarmate leerlingen aangeven dergelijk nieuws meer te volgen, reflecteren zij meer op burgerschapsonderwerpen, ongeacht de sociale taak (kleine tot middelgrote effecten, Cohens f tussen 0,24 en 0,31). Met uitzondering van de sociale taak omgaan met conflicten, geldt dit ook voor het lezen van krantenartikelen over binnenlandse zaken en het volgen van het nieuws op de radio. Daarenboven zijn er enkele significante positieve correlaties gevonden met burgerschapsattituden en -vaardigheden. Overigens zijn alle gevonden correlaties tussen het volgen van het nieuws door leerlingen enerzijds en attitude-, vaardigheden en reflectieschalen uit de vragenlijst Burgerschapcompetenties anderzijds in leerjaar 3 minder sterk dan in leerjaar 1.

Wat betreft schoolklimaat lijkt met name de relatie tussen docent en leerlingen samen te hangen met de burgerschapscompetenties van leerlingen, en dan uitsluitend met hun attitudes en vaardigheden. Naarmate de relatie tussen docent en leerlingen door de leerlingen als meer positief wordt ervaren, behalen leerlingen hogere scores op attitudes ten aanzien van democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen en omgaan met verschillen, en op vaardigheden op het gebied van democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen en omgaan met verschillen (kleine tot middelgrote effecten, Cohens f tussen 0,20 en 0,34). Het leerlinggedrag hangt vooral samen met – naast enkele attitude- en vaardigheidsschalen – de mate waarin leerlingen reflecteren. Naarmate leerlingen meer het gevoel hebben dat leerlingen zich op school sociaal gedragen, reflecteren zij meer op democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen, omgaan met conflicten en omgaan met

Tabel 4. Resultaten van de multivariate regressie-analyses, per sociale taak

	Democratisch handelen			Maatschappelijk ver- antwoord handelen			Omgaan met conflicten			Omgaan met verschillen					
	Attitude (ieders stem willen horen)	Attitude (kritische bijdrage willen leveren)	Vaardigheden (opkomen voor eigen mening)	Vaardigheden (uisteren naar mening van anderen)	Attitude	Vaardigheden	Attitude	Vaardigheden	Attitude	Vaardigheden	Attitude	Vaardigheden	Attitude	Vaardigheden	Kennis
Achtergrondkenmerken															
Sekse															
Herkomst															
SES															
Maatschappelijk participatie:															
Scouting															
Multiculturele organisatie															
Mensenrechten organisatie															
Milieu organisatie															
Politieke partij															

Religieuze gemeenschap																		
Vereniging																		
Vrijwilligerswerk																		
School participatie:																		
Leerlingenraad																		
Schoolkrant																		
Klassen-vertegenwoordiger																		
Conflictbemiddelaar																		
Schoolactiviteiten organi- seren																		
Nieuws consumptie:																		
Krantenartikelen over Ner- derland																		
Krantenartikelen over an- dere landen																		
Nieuws op tv																		
Nieuws op radio																		
Schoolklimaat:																		
Relatie docent-leerlingen																		
Relatie leerlingen onderling																		
Leerling-gedrag																		
Tot. % verkl. variantie	,07	,22	,03	,13	,22	,11	,22	,18	,17	,16	,15	,18	,18	,19	,22	,19	,16	,20

M= middeligroot effect (Cohens f minimaal 0,30), K= klein effect (Cohens f minimaal 0,20; ZK= significante effecten met Cohens f maximaal 0,19).

verschillen (kleine tot middelgrote effecten, Cohens f tussen 0,20 en 0,31). We hebben ten aanzien van reflectie noch kennis een samenhang gevonden met de mate waarin leerlingen de relatie tussen leerlingen onderling als positief ervaren. Ook nu zijn de resultaten wat betreft schoolklimaat voor leerjaar 3 vergelijkbaar met die van leerjaar 1, maar zijn de verbanden in leerjaar 3 minder sterk.

Achtergrondkenmerken, maatschappelijke en schoolparticipaties, volgen van nieuws en schoolklimaat

De voorgaande resultaten hebben betrekking op enkelvoudige analyses van de relatie tussen achtergrondkenmerken van leerlingen, hun maatschappelijke en schoolparticipatie, het volgen van het nieuws en het ervaren schoolklimaat enerzijds, en hun burgerschapscompetenties anderzijds. Om rekening te houden met het feit dat sommige leerlingenkenmerken onderling samenhangen, zijn er vier multivariate regressie-analyses uitgevoerd, elk voor één sociale taak. De resultaten van deze analyses zijn samengevat in Tabel 4.

Sekseverschillen blijken een belangrijke factor te zijn voor het verklaren van verschillen in scores op de sociale taken maatschappelijk verantwoord handelen, omgaan met conflicten en omgaan met verschillen (zie Tabel 4). Kennelijk werd het effect van sekse in voorgaande analyses (zie Tabel 2) gedeeltelijk 'verspreid' over de andere achtergrondvariabelen. Op alle schalen van deze drie sociale taken behalen meisjes gemiddeld een hogere score dan jongens. Bij twee van deze effecten gaat het om een middelgroot effect (Cohens f van 0,31 voor kennis over omgaan met conflicten met $Gem_{jongens} = 0,54$ en $Gem_{meisjes} = 0,67$; en Cohens f van 0,33 voor attitudes ten aanzien van omgaan met verschillen met $Gem_{jongens} = 2,49$ en $Gem_{meisjes} = 2,80$). Daarnaast zijn er vijf effecten gevonden voor verschillen tussen leerlingen die samenhangen met hun herkomst. Allochtone leerlingen behalen een significant hogere score dan autochtone leerlingen op attitudes ten aanzien van democratisch handelen (kritische bijdrage willen leveren; Cohens f van 0,10 met $Gem_{autochtone\ leerlingen} = 2,41$ en $Gem_{allochtone\ leerlingen} = 2,67$) en omgaan met verschillen (Cohens f van 0,20 met $Gem_{autochtone\ leerlingen} = 2,52$ en $Gem_{allochtone\ leerlingen} = 2,92$). Tevens geven zij aan meer te reflecteren op burgerschapsonderwerpen dan allochtone

leerlingen op het terrein van democratisch handelen (Cohens f van 0,11 met $Gem_{autochtone\ leerlingen} = 2,01$ en $Gem_{allochtone\ leerlingen} = 2,39$) en omgaan met verschillen (Cohens f van 0,08 met $Gem_{autochtone\ leerlingen} = 1,88$ en $Gem_{allochtone\ leerlingen} = 2,13$). Daartegenover staat dat autochtone leerlingen relatief meer kennis hebben over omgaan met verschillen (Cohens f van 0,11 met $Gem_{autochtone\ leerlingen} = 0,79$ en $Gem_{allochtone\ leerlingen} = 0,72$). Er zijn geen effecten gevonden van de sociaaleconomische status van leerlingen op hun burgerschapscompetenties.

Als we de maatschappelijke participatie van leerlingen in ogen-schouw nemen, worden de meeste effecten gevonden van 'scouting': leerlingen die lid zijn van de scouting of padvinderij behalen een hogere score dan leerlingen die dat niet zijn op het tweede vaardigheids-aspect (luisteren naar de mening van anderen) ten aanzien van democratisch handelen (Cohens f van 0,08 met $Gem_{actief} = 3,19$ en $Gem_{niet\ actief} = 3,12$) en reflecteren meer op democratisch handelen (Cohens f van 0,08 met $Gem_{actief} = 2,22$ en $Gem_{niet\ actief} = 2,09$). Opvallend is dat deze actieve leerlingen minder kennis hebben van zowel democratisch handelen (Cohens f van 0,07 met $Gem_{actief} = 0,59$ en $Gem_{niet\ actief} = 0,81$) als omgaan met verschillen (Cohens f van 0,11 met $Gem_{actief} = 0,58$ en $Gem_{niet\ actief} = 0,82$).

Wat betreft de participatie van leerlingen in schoolactiviteiten worden er drie zeer kleine effecten gevonden (allen Cohens f 0,08): twee van conflictbemiddelaar en één van leerlingenraad. Die leerlingen die op school de rol van conflictbemiddelaar hebben, behalen een hogere score op attitudes ten aanzien van kritische bijdrage willen leveren (democratisch handelen; $Gem_{actief} = 2,56$ en $Gem_{niet\ actief} = 2,49$), maar hebben minder kennis over democratisch handelen ($Gem_{actief} = 0,48$ en $Gem_{niet\ actief} = 0,81$) dan andere leerlingen. Leerlingen die lid zijn (geweest) van een leerlingenraad hebben eveneens minder kennis over omgaan met conflicten ($Gem_{actief} = 0,42$ en $Gem_{niet\ actief} = 0,64$) dan andere leerlingen.

De mate waarin leerlingen het nieuws volgen op de tv hangt positief samen met hun burgerschapscompetenties (Tabel 4; Cohens f tussen 0,08 en 0,21). Naarmate leerlingen vaker het nieuws op tv volgen reflecteren zij meer op burgerschapsonderwerpen, ongeacht de sociale taak waarop deze betrekking hebben en hebben zij relatief meer burgerschapskennis ten aanzien van deze sociale taken. Ook het volgen van het nieuws op de radio en het lezen van nieuws over

Nederland of andere landen in de krant is in een aantal gevallen significant positief gerelateerd aan de burgerschapscompetenties van leerlingen. Het betreft hier in vrijwel alle gevallen zeer kleine effecten (Cohens f tussen 0,08 en 0,17).

Ten slotte is het door leerlingen gepercipieerde schoolklimaat in veel gevallen significant gerelateerd aan hun burgerschapscompetenties. Naarmate leerlingen aangeven dat er op hun school sprake is van een positieve relatie tussen docent en leerlingen, hebben zij meer burgerschapskennis ten aanzien van alle vier de sociale taken (Cohens f tussen 0,14 en 0,22) en behalen zij een relatief hogere score op de attitudeschalen 'ieders stem willen horen' en 'een kritische bijdrage willen leveren' (democratisch handelen), maatschappelijk verantwoord handelen en omgaan met conflicten (Cohens f tussen 0,11 en 0,21). Deze leerlingen vinden zichzelf ook vaardiger op het gebied van maatschappelijk verantwoord handelen, omgaan met conflicten en omgaan met verschillen (Cohens f tussen 0,15 en 0,23). Het leerlinggedrag vertoont een positieve samenhang op vijftien van de zeventien schalen van de vragenlijst Burgerschap (Cohens f tussen 0,07 en 0,28). Zowel de omgang tussen docenten en leerlingen als het sociale gedrag tussen leerlingen onderling blijken dus relevant voor de burgerschapscompetenties van leerlingen

Conclusies en discussie

In dit hoofdstuk zijn de resultaten gepresenteerd van het onderzoek naar de burgerschapscompetenties van leerlingen in het scholenpanel VMBO, in relatie tot leerlingkenmerken (sekse, herkomst en SES), maatschappelijke en schoolparticipatie, volgen van het nieuws en schoolklimaat. In dit hoofdstuk hebben we voor alle leerjaren de descriptieve gegevens beschreven. Voor de beschrijving van de resultaten van t-testen en variantieanalyse (die we uitvoerden om verschillen tussen groepen leerlingen na te gaan) hebben we ons beperkt tot het derde leerjaar van cohort 2007. Alleen wanneer er aanleiding toe was, is ingegaan op de resultaten van het eerste leerjaar van ditzelfde cohort.

Over het algemeen schatten meisjes hun attitudes, vaardigheden en mate van reflectie ten aanzien van burgerschap hoger in dan jongens, en beschikken zij ook over meer burgerschapskennis. Dit is in

lijn met de resultaten van het COOL-onderzoek naar de burgerschapscompetenties van een representatieve groep leerlingen uit groep 7 van het basisonderwijs en het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs (Ledoux e.a., 2011). In tegenstelling tot eerder verricht onderzoek vinden we relatief weinig effecten van herkomst. Wel komt naar voren in dit onderzoek dat allochtone leerlingen met name ten aanzien van de sociale taak omgaan met verschillen een significant hogere score behalen dan autochtone leerlingen. Omgaan met verschillen is bij allochtone leerlingen dus waarschijnlijk een centraler aspect in hun dagelijkse leven dan bij autochtone leerlingen. Er wordt geen relatie gevonden tussen de sociaaleconomische status van leerlingen en hun burgerschapscompetenties. Ook dit resultaat spoort met die van het COOL-onderzoek, en ligt bovendien in de lijn van de onlangs gepubliceerde IEA-studie (Schulz, Ainley, Fraillon, Kerr, & Losito, 2010): in vergelijking met andere landen is het effect van SES op de burgerschapskennis van leerlingen in Nederland zwak.

Met het vorderen van de jaren neemt de burgerschapskennis van leerlingen toe. Hun attitudes, vaardigheden en reflectie ten aanzien van burgerschap laten over het algemeen echter juist een lichte afname zien van het eerste naar het derde leerjaar. Deze daling, die ook in internationaal onderzoek zichtbaar is (Ireland, Kerr, Lopes, Nelson, & Cleaver, 2006), is op verschillende manieren te interpreteren. De puberteit kan een factor van betekenis zijn, in de zin dat 14-15 jarigen zich meer afzetten tegen sociale conventies dan jongere leerlingen, en meer op zichzelf en de eigen vriendenkring betrokken zijn en minder op 'de ander in het algemeen' en de bredere samenleving. Ook is het mogelijk dat naarmate leerlingen ouder worden en meer onderwijs hebben genoten, zij beter over zichzelf kunnen nadenken en oordelen, en daardoor wellicht kritischer en meer precies antwoorden op de gestelde vragen, resulterend in minder hoge scores. Ten slotte kan ook de school zelf een rol hebben gespeeld bij de afname van burgerschapscompetenties van de leerlingen. In hoeverre wordt aan leerlingen daadwerkelijk de gelegenheid geboden om democratische ervaringen op te doen en daarmee burgerschap te leren? Het moeten volgen van regels zonder uitleg, discussie of medezeggenschap, kan vooral bij oudere leerlingen tot 'niet-betrokkenheid' leiden (Lawy & Biesta, 2006).

De resultaten voor de derdejaarsleerlingen uit beide cohorten

(2005 – de vergelijkingsgroep – en 2007) op burgerschapscompetenties verschillen nauwelijks. Dit is opmerkelijk aangezien het onderzoek is verricht op scholen die alle werk willen maken van het bevorderen van de burgerschapscompetenties van hun leerlingen. We kunnen voor de gelijkblijvende burgerschapscompetenties van de leerlingen twee verklaringen geven. Allereerst is het mogelijk dat er in het onderwijs in de scholen na 2007 wel meer aandacht is besteed aan de ontwikkeling van burgerschapscompetenties bij leerlingen, maar dat dit nog niet heeft gesorteerd in een toename van burgerschapscompetenties na drie jaar. Er is langer gericht onderwijs op dit vlak nodig en/of effecten van burgerschapsonderwijs op de burgerschap van leerlingen laten zich pas later (dan drie jaar) zien. Ten tweede kunnen we niet uitsluiten dat de scholen er onvoldoende in geslaagd zijn de afgelopen jaren zodanig gestalte te geven aan burgerschapsonderwijs dat leerlingen daar ook daadwerkelijk profijt van hebben, althans wat betreft de ontwikkeling van hun burgerschapscompetenties. Misschien dat er wel andersoortige effecten zijn (bijvoorbeeld intrapersoonlijke aspecten zoals zelfvertrouwen) die wij in ons onderzoek niet gemeten hebben.

Van de andere variabelen die in kaart zijn gebracht zijn met name het volgen van het nieuws door leerlingen en het ervaren schoolklimaat gerelateerd aan burgerschapscompetenties van leerlingen. Naarmate leerlingen meer het nieuws op tv (en in mindere mate op radio) volgen en het nieuws in de krant lezen, rapporteren zij van zichzelf dat zij meer competent zijn ten aanzien van burgerschap. Tevens hebben zij dan meer kennis van burgerschap. Ook het ervaren schoolklimaat hangt samen met vrijwel alle schalen van burgerschapscompetenties. Naarmate leerlingen een positievere relatie tussen docent en leerlingen ervaren, en meer sociaal gedrag van medeleerlingen waarnemen, zijn zij ook meer competent ten aanzien van burgerschap.

De verschillende aspecten van burgerschapsvorming zoals genoemd in deze conclusies zijn in min of meerdere mate beïnvloedbaar door school – al dan niet in het curriculum. Dat betekent dat nader onderzoek nodig is naar de rol van scholen in de vorm van burgerschapsonderwijs, maar ook indirect via veranderingen in schoolklimaat. Dergelijk onderzoek vergt echter een lange adem: effecten op burgerschapscompetenties van leerlingen kunnen wellicht pas

zichtbaar gemaakt worden in de jaren na afloop van de schoolcarrière van leerlingen. Desalniettemin zouden we een dergelijke uitdaging niet uit de weg moeten gaan.

LITERATUUR

- Dam, G. ten, Geijssel, F., Reumerman, R., & Ledoux, G. (2010). Burgerchapscompetenties: de ontwikkeling van een meetinstrument. *Pedagogische Studien*, 87, 313-333.
- Dam, G. ten, & Volman, M. (2004). Critical thinking as a citizenship competence: teaching strategies. *Learning & Instruction*, 14, 359-379.
- Inspectie van het Onderwijs (2010). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2008/2009*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Ireland, E., Kerr, D., Lopes, J., & Nelson, J. with Cleaver, E. (2006). *Active Citizenship and Young People: Opportunities, Experiences and Challenges In and Beyond School. Citizenship Education Longitudinal Study: Fourth Annual Report* (DfES Research Report 732). London: DfE.
- Lawy, R., & Biesta, G. (2006). Citizenship-as-practice: the educational implications of an inclusive and relational understanding of citizenship. *British Journal of Educational Studies*, 54, 34-50.
- Ledoux, G., Geijssel, F., Reumerman, R., & Dam, G. ten (2011). Burgerchapscompetenties van jongeren in Nederland. *Pedagogische Studien*, 88 (1).
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., & Losito, B. (2010). *Initial findings from the IEA international civic and citizenship education study*. Amsterdam: IEA.
- Westheimer, J. (2008). On the relationship between political and moral engagement. In F. Oser & W. Veugelers (Eds.), *Getting involved. Global citizenship development and sources of moral values* (pp. 17-29). Rotterdam/Taipei: Sense Publishers.